

πάντα ζήλο μονάχα τὴν πολιτικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ ὅτι καλλιεργεῖτε ἐπὶ πλέον, στίς ὥρες τῆς σχολῆς σας, καὶ τὴν ἑλληνικὴ γῆ, κάπου σὲ ἓνα μαγευτικὸ τοπίο τῆς Ἀρκαδίας καὶ ὅτι, πρωτοτυπώντας καὶ σὲ αὐτὸν τὸν τομέα, παράγετε ἐξαίρετους εὐγεστοὺς καρποὺς καὶ δὴ καρποὺς πὺν πρώτη φορὰ καλλιεργοῦνται στὸν τόπο μας.

Ἀγαπητὲ κύριε Συνάδελφε καὶ ἡ Ἀκαδημία εἶναι ἓνας ἀπέραντος ἀγρὸς πὺν χρειάζεται καλλιεργητὲς σὰν καὶ Ἑσᾶς. Χρειάζεται νέες δυνάμεις πὺν θὰ ἀνοίξουν νέες τρίβους καὶ θὰ ἀνταποκριθοῦν στὰ αἰτήματα τῶν καιρῶν. Σᾶς παρακαλῶ νὰ πιστέψετε ὅτι ὅλοι οἱ σημερινοὶ συνάδελφοί σας μὲ αὐτὲς τίς πεποιοθήσεις σᾶς ὑποδέχονται σήμερα, βέβαιοι ὅτι θὰ προσθέσετε τίς δυνάμεις σας στίς δικές μας γιὰ τὴν εὐόδωση τοῦ ἔργου μας καὶ τῆς ἀποστολῆς μας.

Ἰδιαίτερη ὅμως χαρὰ αἰσθάνονται ἐκεῖνοι ἀπὸ τοὺς συναδέλφους σας πὺν προσκείνται στὴν ἐπιστήμη πὺν θεραπεύετε καὶ ἀκόμα περισσότερο ἐκεῖνοι πὺν σᾶς γνώρισαν νέο σπουδαστὴ, πάντα ἀριστεύοντα, ἀπὸ ἐκείνους τοὺς λίγους, πὺν δὲν ὑπόσχονταν μόνο πολλὰ ὅταν ἦταν νέοι, ἀλλὰ πὺν ἐτήρησαν ὡς τὰ ὥριμα χρόνια τους, ὅσα νέοι εἶχαν ὑποσχεθῇ.

Καλῶς ὀρίσατε, κύριε Συνάδελφε.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΛΑΧΟΥ

Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας,

Εἶμαι ἰδιαίτερα εὐτυχής, διότι μοῦ δίνεται σήμερα ἡ εὐκαιρία νὰ εὐχαριστήσω δημοσίᾳ τὴν Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ἰδιαίτερα τὴν Τάξην Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, καὶ νὰ τίς εὐχαριστήσω διπλά : ἐπειδὴ μοῦ ἔκαναν τὴ μεγάλη τιμὴ νὰ μὲ καταλέξουν μεταξὺ τῶν τακτικῶν μελῶν τους· ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἰδίως, διότι, ἰδρύοντας τὴν ἔδρα Πολιτικῆς Ἐπιστήμης προσέδωσαν καὶ στὴ Χώρα μας στὸν ἐπιστημονικὸ αὐτὸν κλάδο, τὸ κῦρος καὶ τὴν αἴγλη πὺν καταναγάζει τὸ ἀνώτατο πνευματικὸ Ἰδρυμα τῆς Πατρίδας μας.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ, ὥστόσο, νὰ προσθέσω στὰ εἰσαγωγικὰ λόγια αὐτῆς τῆς ὁμιλίας, τὴν εὐγνωμοσύνην πὺν αἰσθάνομαι αὐτὴ τῇ στιγμῇ πρὸς τοὺς πολλοὺς καὶ ἄξιους δασκάλους μου ὅλων τῶν βαθμῶν, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους μὲ τιμοῦν μὲ τὴν παρουσία τους. Ἡ εὐγνωμοσύνη μου στρέφεται ἰδιαίτερα πρὸς τὸν σεβαστὸ μου Πρόεδρο, Ἀκαδημαϊκὸ Κύριο Κωνσταντῖνο Τσάτσο, πὺν τὰ καλὰ του λόγια ἀποτελοῦν

ξεχωριστό για μένα τίτλο τιμής. Χωρίς όλους αυτούς δεν θα είχα ποτέ το θάρρος και την εγκαρτέρηση να περιεργασθώ, σε διάρκεια πολλών δεκαετηρίδων, τόν περιεργον αυτόν κόσμο των πολιτικών φαινομένων και έκδηλώσεων, που σε έλκύει και σε γοητεύει όσο έντονα σε απογοητεύει και σε άπωθει.

Διότι, αληθινά, ό κόσμος της πολιτικής είναι, λίγο ή πολύ, ένας μαγικός κόσμος που πληρώνει με απολαύσεις αλλά και ταλανίζει σκληρά όσους ζούν και δρούν μέσα σ' αυτόν, ενώ επιφυλάσσει τιμωρίες και δυσάρεστες εκπλήξεις και σε όσους προσπαθούν να τόν αποφύγουν.

Δέν είναι εκπληκτικό, ύπ' αυτές τις συνθήκες, ότι συχνά ύψώνονται κραυγές, καθ' όλο τó μήκος της ανθρώπινης ιστορίας, έναντίον της πολιτικής και τών πολιτικών. Και ότι πολλοί ένόμισαν ή νομίζουν ότι μπορούν να την αντικαταστήσουν με μέσα δήθεν ύπερ-πολιτικά, άπολιτικά ή μετα-πολιτικά.

Πρίν αντιμετώπισω πιό διεξοδικά αυτούς τούς ίσχυρισμούς, όφείλω έντούτοις να ύποβάλω μία ένσταση άπαραδέκτου. Και να ζητήσω να διαγραφούν άπό τó κατηγορητήριο όσα προσάπτουν στην πολιτική οί όπαδοί της βίας.

"Αν ή πολιτική σημαίνει, προπαντός διάλογο, ή βία έπιχειρεί άκριβώς να καταργήσει τó διάλογο. Όμως, ό διάλογος είναι ή άναγκαία προϋπόθεση και τó μόνιμο έρεισμα της λογικής, εκείνου δηλαδή τού στοιχείου που διακρίνει τόν άνθρωπο άπό τά κατώτερα ζωικά είδη.

Άλλ' ή βία δέν είναι μόνο ύποτίμηση τού ανθρώπου· είναι επίσης καθαρή ύποκρισία, έπειδή, στην πραγματικότητα, ή βία καταργεί την πολιτική για τούς άλλους και την μονοπωλεί για τόν έαυτό της. Και έπειδή, φυσικά, είναι άνίκανη να μεταβάλει τή φύση τού ανθρώπου ως λογικού - διαλογικού όντος, ύποκαθιστά άναγκαστικά στο διάλογο τή συνωμοσία. Ή βία - που περιλαμβάνει και την έπίσημη βία τών φορέων της έξουσίας όταν αυτή καταργεί τόν αντίλογο σαν όλοκληρωτικό τμήμα της πολιτικής διαδικασίας -, ή βία, λέγω, γεννά τή βία χωρίς να είναι σε θέση να πράξει κάτι που θα ήταν καλύτερο άπό τά έργα της πολιτικής. Διότι ή βία έχει και μία άλλη βασική άδυναμία : άποστερεί τούς ίδιους τούς έξουσιαστές άπό την πλήρη και άκριβή πληροφόρηση για τίς πραγματικές άνάγκες της κοινωνίας, που μόνη ή έλεύθερη κριτική φέρνει σε φώς.

Όλα αυτά δέν άπαλλάσσουν, ώστόσο, την πολιτική άπό την ύποχρέωση να όμολογήσει τά σφάλματά της και τίς άδυναμίες της.

Τό πρώτο και βασικό έλάττωμα της πολιτικής είναι ότι, και στίς καλύτερες άκόμη περιπτώσεις, δέν πραγματοποιεί παρά ένα τμήμα τών όσων ύπόσχεται ή ότι πράττει άλλα άπό εκείνα τά όποια έχει ύποσχεθεί. Έξ ίσου σημαντικό είναι να ύπο-

μνησθεῖ, ὅτι ἡ πολιτικὴ ποτὲ δὲν κατόρθωσε νὰ δημιουργήσῃ ἓνα πάγιο καθεστῶς – ἓνα «χρυσοῦν αἰῶνα» πού νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ὁμαλὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων περισσότερο ἀπὸ μία ἢ δύο γενεές. Στὸ θέατρο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, ὅταν ἀτενίζει κανεὶς τὰ πράγματα ὑπὸ τὴν σκοπιά τῆς αἰωνιότητος, ὅλες οἱ πολιτικὲς ἐμφανίζονται, κατὰ κάποιον τρόπο, ὡς ἀποτυχίες.

Ἡ οὐτοπικὴ σκέψῃ ἐπεχείρησε, ὅπως θὰ δοῦμε σὲ λίγο, νὰ ξεπεράσῃ αὐτὴ τὴν ἀδυναμίαν κατασκευάζοντας πρότυπα αἰωνίων πολιτειῶν ἄλλ' ἤδη ὁ Ὅμηρος μᾶς εἶχε εἰδοποιήσῃ ὅτι ἡ οὐτοπικὴ κοινωνία τῶν Φαιάκων θὰ τελείωνε μὲ μία καταστροφή. Οἱ ἐμπειριστὲς φιλόσοφοι τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνα εἶχαν ἐμβαθύνει πολὺ ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Ὁ David Hume, στὰ Πολιτικά του Δοκίμια, ὑπεγράμμιζε ὅτι μόνον ἡ Θεότης – ὅχι οἱ θεσμοὶ – μπορεῖ νὰ διεκδικεῖ τὴν αἰωνιότητα. Καὶ ὁ Montesquieu δὲν ἔγραψε ἓνα βιβλίον γιὰ τὸ Μεγαλεῖο, ἀλλὰ γιὰ τὸ «Μεγαλεῖο καὶ τὴν Πτώση τῶν Ρωμαίων». Μεγαλεῖο καὶ πτώση εἶναι, ὁ ἴδιος ὁ νόμος τῆς ζωῆς. Τὸ οὐσιῶδες δὲν εἶναι ὁ θάνατος, πού εἶναι φυσιολογικὸς γιὰ κάθε τι πού ζεῖ, ἀλλὰ τὸ τί ἀπομένει σὰν μερίδιον ζωῆς πέρα ἀπὸ τὸν θάνατον. Οἱ ἀποτυχίες τῆς πολιτικῆς δὲν μποροῦν τελικὰ νὰ κριθοῦν παρὰ μόνο σὲ μία διάρκειαν πού ἐκτείνεται πέρα ἀπὸ τὴν πτώση.

Περισσότερο συγκεκριμένους εἶναι, νομίζω, οἱ ἀδυναμίες καὶ τὰ ἐλαττώματα τῆς πολιτικῆς ὅπως ἐμφανίζονται, κατὰ ποικίλλοντες βαθμούς, στὰ ἐκάστοτε πολιτικὰ καθεστῶτα: ἡ πολιτικὴ διαφθορά, ἡ πολυπλοκοποίηση τῶν προβλημάτων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἀντὶ τῆς ἀπλουστεύσεώς τους, ἡ δημιουργία μιᾶς ἰδιαίτερης πολιτικῆς τάξεως καὶ ἡ συνακόλουθη διεύρυνση τοῦ χάσματος μεταξὺ κυβερνώντων καὶ κυβερνωμένων ἀκόμη καὶ στὰ περισσότερα δημοκρατικὰ διαρθρωμένα πολιτικὰ καθεστῶτα: ἡ δημιουργία γραφειοκρατικῶν μηχανισμῶν πού ἐξουθενώνουν τὴν προσωπικότητα τοῦ πολίτη· ὁ συγκεντρωτισμὸς πού ἀναδιπλώνει πολλὰς φορὰς τὶς ἐντάσεις τῆς πολιτικῆς πάλης, καὶ τόσα ἄλλα... Γιὰ ὅλα αὐτὰ ἡ πολιτικὴ εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἐνοχὴν της. Καὶ οὔτε μπορεῖ νὰ παραγνωρίσῃ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ὑποτίμησὴ τῆς ὡς κοινωνικῆς λειτουργίας καὶ ὡς ἐπαγγελματικῆς ἀπασχολήσεως δὲν ὑπῆρξε καὶ δὲν εἶναι ἀπόρροια τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῆς κριτικῆς, ἀποκλειστικά, τῶν ὁπαδῶν τῆς βίας. Καὶ σὲ περιόδους ἀνθήσεως τῶν δημοκρατικῶν καὶ φιλελευθέρων ἰδεῶν ὑπῆρχε πάντοτε κάποια διάχυτη ὑποψία ἢ καὶ ὑποτίμηση, πού ἐβάρυνε ἐπάνω στὴν πολιτικὴ καὶ τοὺς πολιτικούς. Ὁ ὅρος «πολυπράγμονες» πού ἐχαρακτήριζε, στὰ μάτια τοῦ πλήθους, τοὺς Ἀθηναίους πολιτικούς τοῦ 4ου αἰῶνα ὑποθέτω πὼς θὰ ἐνεῖχε κάποια τέτοια σημασία. Στὸ Χριστιανικὸν κόσμον ἡ ὑποτίμηση αὐτὴ θὰ βρεῖ τὴν πλέον ἐντονὴ καὶ συστηματικὴ ἑκφρασὴν τῆς στὴν ἀγουστιανὴ ἀντιπαράθεσιν τῆς *Civitas Dei* καὶ τῆς *Civitas Terrena*.

Ποιά είναι, όμως, τὰ αἷτια αὐτῆς τῆς δυσπιστίας, καὶ ποιοὶ εἶναι οἱ φορεῖς τοῦ ἀναθέματος ποὺ βαρύνει τὴν πολιτική;

Μπορεῖ νὰ σκεφθεῖ κανεὶς ὅλα ἐκεῖνα τὰ κοινωνικὰ στρώματα ποὺ κατὰ καιροὺς, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, βρίσκονται ἀποκλεισμένα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ κοινίστρα. Καὶ πέραν ὅμως ἀπὸ τὴν εὐρύτερη καὶ οὐσιωδῶς δικαιολογημένη αὐτὴ λαϊκὴ δυσπιστία, ὑπάρχουν, στὴν νεώτερη, ἰδίως στὴν σύγχρονη ἱστορία, περισσότερο συγκεκριμένα ρεύματα καὶ τάσεις ποὺ συμβάλλουν σὲ μία γενικότερη ὑποτίμηση τῆς πολιτικῆς.

Σύμφωνα μὲ μία παράδοση ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα ἀφήνεται νὰ ἐλπίζεται ὅτι, κάπου ἢ κάποτε στὴ «διακυβέρνηση τῶν ἀνθρώπων» θὰ ὑποκατασταθεῖ ἡ «διαχείριση τῶν πραγμάτων», κάτι δηλαδὴ ποὺ ἀγνοεῖ τὴν πολιτικὴ καὶ τοὺς πολιτικοὺς καὶ ἐξαντλεῖται σὲ ἀπλούς ἀντικειμενικούς, ἀφ' ἑαυτῶν ἀναμφισβητήτους καὶ ὅπωςδῆποτε ἀποδεκτοὺς ἀπὸ ὅλους ποσοτικούς ὑπολογισμούς.

Κατ' ἀρχή, ἡ τάση αὐτή, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν τοποθετεῖται σὲ ἀπόσταση ἀπέναντι τῆς πολιτικῆς, δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀρνητικὴ. Τροφοδοτεῖ, ἀντιθέτως, ἔμμεσα τὸν πολιτικὸ στοχασμό. Θὰ ἦταν πλάνη, βεβαίως, νὰ πιστευθεῖ ὅτι μποροῦν νὰ ὑπάρξουν στὴν πραγματικότητα καθεστῶτα ἢ καταστάσεις ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν ἕναν ἀπόλυτο βαθμὸ κοινωνικῶν αὐτοματισμῶν. Τοῦτο θὰ προϋπέθετε, ἀσφαλῶς, μία ριζικὴ μεταβολὴ στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου ἢ τὴ δημιουργία τέτοιων ἀντικειμενικῶν προϋποθέσεων ὥστε οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐντάσσονται στὴν κοινωνία ὡς τέλεια βιολογικὰ καὶ ἠθικὰ αὐτόματα. Στὴν πραγματικότητα, οἱ πολιτικὲς οὐτοπίες ἀποτελοῦν ἰδανικὰ πρότυπα ποὺ δίνουν, πολλὰς φορές, τὸ μέτρο τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων ἢ διευκολύνουν τὴν ἀξιολόγηση τῶν στόχων πρὸς τοὺς ὁποίους κατευθύνεται ἡ συλλογικὴ προσπάθεια, ὅπως τοῦτο συμβαίνει, λ.χ. στὴν Ἡλιούπολη τοῦ Campanella ἢ τὴ Νέα Ἀτλαντίδα τοῦ Francis Bacon, ποὺ προδιαγράφουν, μὲ προτέρηση ἀρκετῶν αἰώνων, καὶ σύγχρονες ἀκόμη ἐξελίξεις.

Θὰ πρέπει ἀκόμη νὰ προστεθεῖ ὅτι τὸ οὐτοπικὸ στοιχεῖο εἶναι διάχυτο σὲ ὅλα τὰ μεγάλα κοινωνικο-πολιτικὰ κινήματα καὶ ἰδεολογίες. Ὁ φιλελευθερισμὸς βρῆκε ὡς κύριο ἔρεισμα, ὅπως θὰ δοῦμε σὲ λίγο, τὴν αὐτοματικὴ λειτουργία τῆς ἐλεύθερης ἀνταγωνιστικῆς κοινωνίας. Τὸ ὄραμα ἐνὸς λίγο ἢ πολὺ αὐτοματικοῦ ἐργασιακοῦ πολιτισμοῦ ἐτροφοδότησε τὶς νεώτερες κοινωνιστικὲς ἰδεολογίες. Ὅμως, οἱ οὐτοπικὲς αὐτὲς δοξασίες οὔτε ἐπέφεραν οὔτε πρόκειται, προφανῶς, νὰ ἐπιφέρουν τὸν ἐξαφανισμὸ τῆς πολιτικῆς. Ὑπέθαλψαν τουναντίον καὶ ἐξωογόνησαν τὴν ἔντονη πολιτικοποίηση τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου.

Ἄς ἔλθομε ὅμως τώρα σὲ μία δεύτερη τάση ἢ ἰδεολογία ποὺ ἐτροφοδότησε, ἔμμεσα, τὴ δυσπιστία ἀπέναντι στὴν πολιτικὴ, ἐννοῶ τὴν ἰδεολογία τοῦ φιλελευθέρου ἀτομισμοῦ.

Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ τρεῖς μεγάλες φιλελεύθερες ἐπαναστάσεις, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Γαλλίας εἶχαν ὡς ἔρεισμα ἀρχὲς ποὺ ἐμπνέονται ἀπὸ σαφῶς ὑπερ-πολιτικά ἰδεώδη – ὑπέρ-πολιτικά ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἐνέχουν ὑπερβατικὴ κατὰ κάποιον τρόπο ἰσχὺ καὶ δὲν ὑπόκεινται σὲ διαδικασίες διαπραγματεύσεως ἢ διαλόγου. Πρόκειται γιὰ τὸ λεγόμενο δόγμα τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν καὶ τὰ γνωστὰ σὲ ὅλους «ἀναπαλλοτρίωτα» καὶ «ἀπαρβίαστα» δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτη. Ἐξαγόμενο ὅλων αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων εἶναι ὅτι, τὸ μόνο φιλοσοφικά, ἀνθρωπολογικά καὶ ἱστορικά δικαιωμένο πολίτευμα εἶναι ἐκεῖνο ὑπὸ τὸ ὁποῖο τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἰσότης, ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀσφάλεια διακηρύσσονται καὶ διασφαλίζονται ἀπὸ ἓνα ὑπέρτατο νόμο, τὸ Σύνταγμα – νόμο καθ’ ὑπόθεσιν ὑπερ-πολιτικό, κατὰ τὸ μέτρο, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν κυρίαρχο Λαό, ὡς συντακτικὴ ἐξουσία.

Τόσο οἱ θεωρητικὲς ὅσο καὶ οἱ πρακτικὲς συνέπειες τῶν νέων αὐτῶν ἀντιλήψεων ὑπῆρξαν ἀνυπολόγιστες.

Στὸν τομέα τῆς θεωρίας, ἡ νέα ἐπιστήμη ποὺ διαμορφωνόταν στὸ πλαίσιο τῆς λεγομένης συνταγματικῆς ἰδεολογίας ὥφειλε νὰ στρέψει ἐφεξῆς τὰ νῶτα στὶς κατασκευὲς τῆς πολιτικῆς ἀνθρωπολογίας τῶν προηγουμένων αἰώνων, ἐκεῖνες τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Μακιαβέλλη, τοῦ *Hobbes* ἢ τοῦ *Rousseau*, καὶ νὰ στραφεῖ πρὸς τίς νομικά καὶ οἰκονομικά προσανατολισμένες ἀρχὲς τοῦ φιλελευθέρου ἀτομισμοῦ.

Οἱ ἐξελίξεις στὸ ἐπιστημολογικὸ ἐπίπεδο θὰ εἶναι γοργὲς καὶ ἀποφασιστικὲς. Στὴ Γαλλία, ἡ Συμβατικὴ Συνέλευση θὰ προβεῖ στὴν ἴδρυση τῶν Κεντρικῶν Σχολῶν – τῶν *Écoles Centrales* – στὶς ὁποῖες ἡ διδασκαλία εἶναι ἀφιερωμένη – ὄχι στὴν πολιτικὴ, ἀλλὰ στὴ νομοθεσία καὶ ἰδιαίτερα στὸ Δημόσιο Δίκαιο. Ἐκτοτε, καὶ σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα, καὶ στὴ Γαλλία καὶ ἄλλοι, ἡ πολιτικὴ διδασκαλία ἐμφανίζεται μετουσιωμένη σὲ νομικὴ διδασκαλία. Εἴμαστε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ τὰ *best sellers* τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν ἔφεραν τὸν τίτλο: *Politica*, *Il Principe*, *De Cive*, *Tractatus Politicus*, *Treatises on Government* ἢ *Contrat Social*.

Δὲν θὰ ἤθελα νὰ ἐπαναλάβω ἐπ’ αὐτοῦ τοῦ καιρίου θέματος πράγματα ἀσφαλῶς γνωστὰ στοὺς μεμνημένους καὶ καθόλου ἀναγκαῖα γιὰ τοὺς ἀμνήτους. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ, ὥστόσο, νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι ἡ ἐκτεταμένη αὐτὴ νομοκοποίηση καὶ ὡς ἓνα σημεῖο ἐπίσης δογματοποίηση τῆς πολιτικῆς ἐβασίσθη ἰδίως στὸ θεώρημα τοῦ διαχωρισμοῦ ἀνάμεσα στὸ κράτος καὶ τὴν ἰδιωτικὴ κοινωνία, μὲ ἔρεισμα τὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ ἰδιωτικὴ κοινωνία καὶ ἰδιαίτερα ἡ ἰδιωτικὴ οἰκονομικὴ κοινωνία λειτουργεῖ αὐτοματικά σύμφωνα μὲ δικούς της φυσικοὺς καὶ ὄχι πολιτικοὺς νόμους. Τὸ κράτος δὲν

δικαιοῦται συνεπῶς νὰ ἐπεμβαίνει σ' αὐτοὺς τοὺς τομεῖς παρὰ μόνο πρὸς τὸν σκοπὸ ὅπως ἐξασφαλίσαι τὴν ἀπρόσκοπτη λειτουργία τῶν φυσικῶν αὐτῶν νόμων. Τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα καὶ ἡ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν διαγράφουν, ἀκριβῶς, τὰ ἀκραῖα θεμιτὰ ὅρια τέτοιων ἐπεμβάσεων. Ἡ Νομικὴ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη, ἀναπτυσσόμενες ἐπάνω στὸ ἐνιαῖο αὐτὸ ἰδεολογικὸ βάθος, φαίνεται ἔτσι νὰ ἐξαντλοῦν ὁλόκληρο τὸ οὐσιαστικὸ περιεχόμενο τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης. Ἐνῶ ἡ πολιτικὴ, ὡς ἐπιστήμη, τίθεται ἐφεξῆς στὸ περιθώριο.

Οἱ κοινωνικο-πολιτικὲς ἐξελίξεις, ἰδιαίτερα μετὰ τὸν δεῦτερο παγκόσμιον πόλεμον, ἔθεσαν τέρμα στὴν ἐπιστημονικὴ αὐτὴ ἀνωμαλία. Ἡ νέα πολιτικὴ ἐπιστήμη, βοηθούμενη ἀπὸ τὴν παράλληλὴ ἀνάπτυξιν ἄλλων κοινωνικῶν κλάδων – τῆς Ἀνθρωπολογίας, τῆς Κοινωνιολογίας, τῆς Ἐθνολογίας, τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς Ψυχολογίας, ἔχει ἀναπτυχθεῖ σήμερα σὲ ἐπίζηλο βαθμό. Στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ, ἐξ ἄλλου, ὁ ἀπόλυτος ἰδεολογικὸς διαχωρισμὸς κράτους καὶ ἰδιωτικῆς κοινωνίας ἔχει ὑπερκερασθεῖ καὶ μάλιστα, πολλὰς φορές, κατὰ τρόπον ποὺ ὁδηγεῖ σὲ ἀντίστροφες συγχύσεις καὶ ὑπερβολές. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν σκοπιά, ἡ πολιτικὴ ἐμφανίζεται πολὺ λιγότερο διαβλητὴ παρ' ὅσο κατὰ τὸν περασμένον αἰῶνα.

Εἶναι ὅμως καιρὸς νὰ ἀναφερθοῦμε ἐφεξῆς σὲ μία τρίτη τάση ὑποβαθμίσεως τῆς πολιτικῆς, περισσότερο ἐπίκαιρη καὶ ἀπειλητικὴ. Ἐννοῶ τὴν τεχνοκρατικὴ ἰδεολογία καὶ τοὺς τεχνοκράτες.

Ὅταν μιῶν γιὰ τεχνοκρατικὴ ἰδεολογία, ἀναφέρομαι στὸ σύνολον ἀντιλήψεων καὶ πρακτικῶν ποὺ κατατείνουν στὴν ὑποτίμηση τοῦ πολιτικοῦ διαλόγου, μὲ ἔρεισμα τῆς δοξασίας ὅτι ἡ τεχνικὴ προσφέρει μόνη τῆς ὅλα τὰ μέσα, καθὼς καὶ τὰ στελέχη, γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων ποὺ ἀνέκαθεν ἀπασχολοῦν μία ἰδιαίτερη πολιτικὴ τάξιν, σὲ στενότερη ἢ πλατύτερη συνεργασία μὲ ὁλόκληρο τὸ λαὸ ἢ μὲ τμήματά του. Πρόκειται, προφανῶς, γιὰ μία ἀντίστροφη τάση ἀπὸ ἐκείνη τῶν φιλελευθέρων φυσιοκρατικῶν ἀντιλήψεων, ἡ ὁποία ὅμως ἀπολήγει στὸ ἴδιο περίπου ἀποτέλεσμα μὲ αὐτές.

Εἶναι φυσικὸ οἱ ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τεχνοκρατικὲς νοοτροπίες νὰ ὑποτιμοῦν τὴν πολιτικὴν καὶ τοὺς πολιτικούς. Ὅσον ὅμως διαρκεῖ, στὴν πράξιν, ὁ πολιτικὸς διάλογος, ἡ τεχνοκρατία ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ πράγματα ἀδύναμη νὰ ἐξοβελίσαι τὴν πολιτικὴν τάξιν. Ἡ πολιτικὴ κοινωνία παρασύρει τελικὰ στὴ δίνην τῆς τοὺς τεχνοκράτες, ποὺ εἴτε γίνονται οἱ ἴδιοι μέλη τῆς πολιτικῆς τάξεως, εἴτε δροῦν ἀπὸ τὰ παρασκήνια ὡς θεράποντες τῆς πολιτικῆς. Καὶ στὴν μίαν περίπτωσιν καὶ στὴν ἄλλην, τὸ τεχνοκρατικὸ στοιχεῖο ἐπιβιώνει ὡστόσο στοὺς κόλπους τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ μπορεῖ νὰ ἐπιφέρει ἐπικίνδυνες ἀλλοιώσεις στὴ βαθύτερη οὐσία τοῦ πολιτικοῦ διαλόγου.

Πραγματικά, ἂν ἡ πολιτικὴ εἶναι μία διαρκὲς προσπάθεια συνθέσεως τῶν ἀτο-

μικῶν καὶ μερικῶν συμφερόντων στὸ πλαίσιο ἑνὸς κοινῶς παραδεκτοῦ γενικοῦ συμφέροντος, τοῦτο προϋποθέτει ἀσφαλῶς τὴ θέα τοῦ καθόλου, τῆς συνολικῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πλέγματος τῶν ἀναγκῶν της.

Ἡ σύνθεση αὐτὴ εἶναι κάτι τὸ πολύπλοκο καὶ πολύπλευρο. Ὑποθέτει ρυθμίσεις ὀριζόντιες ἢ κάθετες, κάθετες καὶ ὀριζόντιες ταυτοχρόνως, πολὺ συχνά. Καὶ τοῦτο σὲ διάφορα ἐπίπεδα : τῆς περιφέρειας, τοῦ ἔθνους, τῆς διεθνοῦς κοινωνίας ἢ τῶν διεθνῶν ὀργανώσεων. Ὁ τεχνοκρατικῆς ὑφῆς σχεδιασμός γίνεται, ἀντιθέτως, παράλογος ἢ τυφλὸς ὅταν δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψη τὰ πολύπλοκα αὐτὰ σχήματα ἐνδιαφερόντων καὶ συμφερόντων, ἀλλὰ καταστρώνει τὸ πρόγραμμά του μὲ βάση μονομερεῖς ποσοτικούς ὑπολογισμούς καὶ μὲ τελικὸ κριτήριον τὴν ἀποδοτικότητα τοῦ συγκεκριμένου μέτρου.

Ἀπορρίπτοντας τὴν ἀπαράδεκτη μονομέρεια τῶν φυσιοκρατικῶν ἀντιλήψεων παλαιότερων οἰκονομολόγων ἢ τὴν ἠθικὴ ἀδιαφορία καὶ τὴν πρακτικὴ ἀνεπάρκεια τῶν τεχνοκρατῶν, ἡ πολιτικὴ δὲν ἀρνεῖται, φυσικά, τὶς εὐθύνες της, ἀφοῦ ὅλα αὐτὰ συμβαίνουν μὲ τὴ σὺμμετοχὴ της ἢ μὲ τὴν ἀνοχὴ της. Ἀλλ' ἰσχυρίζεται, πρῶτο, ὅτι τὰ πράγματα θὰ ἦσαν πιθανῶς χειρότερα ἂν αὐτὴ δὲν ὑπῆρχε καὶ δεύτερο, ὅτι μόνο μὲ τὸ διάλογο τὰ ἐλαττώματα καὶ οἱ ἀδυναμίες τῆς πολιτικῆς ἀνομολογοῦνται καὶ μποροῦν ἐπίσης νὰ θεραπευθοῦν. Μὰ ἄλλους λόγους, μόνο μὲ τὴν πολιτικὴ οἱ ἀντινομίες τῆς πολιτικῆς μποροῦν νὰ ἀρθοῦν.

Ὅπωςδὴποτε, ὁμως, πρὶν ἀπὸ τὸ ἐρώτημα ποιά εἶναι ἡ καλὴ καὶ ποιά εἶναι ἡ κακὴ πολιτικὴ, ὑπάρχει τὸ θεώρημα, ἀποφασιστικὸ ὡς νομίζω γιὰ τὴν υπεράσπιση τῆς πολιτικῆς, ὅτι ἡ τελευταία εἶναι ἀναγκαία, ἐπειδὴ εἶναι σύμφυτη μὲ τὸν ἄνθρωπο, τὴν κοινωνικὴν του βιολογίαν καὶ τὴν πολιτιστικὴν του ἀποστολή. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ ἐπιμείνω κάπως ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα.

Οἱ θεωρητικοὶ τῆς πολιτικῆς εἶχαν συνηθίσει ἐπὶ αἰῶνες νὰ ἀνατρέχουν στὴν ἰδέαν ἑνὸς «φυσικοῦ» προ-πολιτικοῦ καθεστῶτος, τὴν ἐξοδὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐπεξηγοῦσαν μὲ τὴν ὑπόθεση ἑνὸς πολιτικοῦ συμβολαίου. Ἡ ἐπιστημονικὴ διερεύνηση αὐτῶν τῶν ἐξελίξεων ἐπροχώρησε ἔκτοτε ἀρκετά. Οἱ ἀνθρωπολογικὲς καὶ ἐθνολογικὲς ἐρευνες ἐπεβεβαίωσαν τὸ γεγονὸς τῆς ὑπάρξεως προκρατικῶν κοινωνιῶν, δηλαδὴ κοινωνιῶν μὲ πλήρη ἀνυπαρξία ἢ μὲ πολὺ ἀσθενὴ ἐμφάνιση τοῦ ἐξουσιαστικοῦ στοιχείου· ἀλλ' ἀπέδειξαν ἐπίσης ὅτι πολὺ ἐνωρὶς ἐμφανίζονται σ' αὐτὲς τὶς κοινωνίες τὰ στοιχεῖα ἑνὸς συμβολικοῦ ἔστω πολιτικοῦ διαλόγου. Οἱ μελέτες αὐτὲς μὲ ἐπείσαν ὅτι ἡ πολιτικὴ εἶναι, πράγματι, ἐμφυτὴ στὸν ἄνθρωπο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του «ζῶον πολιτικόν», ὅπως τὸ εἶχε διακηρύξει ὁ Ἀριστοτέλης· ἀλλὰ μ' ἐβοήθησαν ἐπίσης νὰ κατανοήσω ὅτι ἡ οὐσιώδης αὐτὴ πλευρὰ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἀνα-

πτύσσεται σύμφωνα με όρισμένες φυσικές και κοινωνικές νομοτέλειες.

Ής πάρουμε τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἡ πρωτόγονη ομάδα δὲν γνωρίζει παρὰ ἓνα φυσικὸ δομικὸ πρότυπο : τὴν ἀγέλη. Γιὰ νὰ ἐπιζήσει καὶ ὡς ἄτομο καὶ ὡς ἀγέλη, ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἐπινεῖ ὥστοςο τὴν ἐργασία, ἐπεμβαίνοντας στὶς φυσικὲς διαδικασίες τοῦ περιβάλλοντος μέσα στὸ ὁποῖο ζεῖ. Μεταβαίνει, ἔτσι, ὄχι πρὸς μία νέα, προκαθορισμένη φυσικὴ κοινωνικὴ δομή, ἀλλὰ πρὸς ἓνα σύνολο καταστάσεων, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενο διαμορφώνεται ἐκάστοτε σύμφωνα με τὴν ἐν γένει διάπλαση τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων.

Στὴ διαλεκτικὴ αὐτὴ ἐμπλέκεται ἀναγκαστικά, ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα αὐτῶν ἐξελίξεων – καὶ ὄχι σὲ ἓνα ὁποιοδήποτε στάδιο, ὑπὸ μορφὴ «ἐπιφαινομένου», ὅπως ἐσφαλμένα τὸ εἶχαν ὑποθέσει οἱ Marx καὶ Engels – ἡ πολιτικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου¹.

Ἐπινεώνοντας τὴν ἐργασία καὶ προχωρώντας – ἀργὰ ἔστω – πρὸς ἓνα στάδιο κατανομῆς τῆς ἐργασίας μεταξὺ τῶν μελῶν της, ἡ ἀγέλη μετατρέπεται σὲ κοινωνία. Τὸ πέρασμα αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀγελαία στὴν κοινωνικὴ ζωὴ ὑποθέτει μία πρώτη ἐσωτερικὴ διαφοροποίηση, ἡ ὁποία συμπίπτει μετὰ τὴ δραστηριοποίηση τῶν ἀτομικῶν συνειδήσεων. Ἀποκτώντας συνείδηση τῆς ἰδιαίτερης ἀτομικῆς του ὑπάρξεως, ὁ ἐργαζόμενος ἄνθρωπος κατανοεῖ ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀμφισβητεῖ τοὺς βιολογικοὺς κανόνες τῆς ομάδας, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξακολουθεῖ ὥστοςο νὰ ἐξαρτᾶται, μὴ δυνάμενος νὰ φαντασθεῖ ὅτι θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρχει χωρὶς αὐτήν.

Ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος γεννιέται ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν στιγμή. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία ὁ φυσικὸς δεσμὸς τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ομάδας μετατρέπεται σὲ πολιτικὸ διὰ μέσου τῆς ἐξατομικευμένης συνειδήσεως τοῦ συλλογικοῦ συμφέροντος. Κατὰ τὴν ἴδια αὐτὴ στιγμή, στὴ θέση τῆς ἀρχικῆς βιολογικῆς συνοχῆς ἡ πολιτικὴ μπαίνει στὸ προσκήνιο ὡς μία νέα δυνατότητα ἀρθρώσεως τῆς διασπασμένης ἐνότητος, χάρις στὴν ἐφεύρεση νέων τρόπων κοινωνικῆς ρυθμίσεως. Τὸ ἀγελαῖο ζῶο μετατρέπεται σὲ «ζῶον πολιτικόν» ὅταν ἀποκτᾷ θεσμικὰ καθιερωμένη ἱκανότητα νὰ ἀμφισβητεῖ τοὺς κανόνες τῆς ομάδας ἐν ὀνόματι τῆς ομάδας.

Ἡ μεταγενέστερη ἐξέλιξη γίνεται, φυσικά, περισσότερο πολύπλοκη κατὰ τὸ μέτρο πὺ συντελοῦνται περαιτέρω διαφοροποιήσεις σὲ ἀτομικὸ ἢ δια-συλλογικὸ ἐπίπεδο. Ὁ κοινωνικοποιημένος καὶ πολιτικοποιημένος ἄνθρωπος δὲν σκέπτεται ἐφεξῆς ἀπλῶς ὡς ἄτομο-μέλος μιᾶς ἀδιαίρετης ὁλότητος, ἀλλὰ καὶ ὡς μέλος ὑπο-ομάδων καὶ κοινωνικῶν τάξεων ἢ κατηγοριῶν. Ὁ ρόλος τῶν ἰδεολογιῶν γίνεται ἀποφασι-

1. Παραπομπὲς καὶ σχετικὲς ἀναλύσεις στὸ βιβλίό μου Π ο λ ι τ ι κ ῆ , τ.β', σελ. 207 ἐπ.

στικός, χωρίς όμως να τροποποιεί τον πυρήνα της αρχικής πολιτικοποίησης του ανθρώπου: η πολιτική είναι παντού και πάντοτε ή αξίωση από το άτομο ή την ομάδα ή συλλογή ατόμων να ερμηνεύουν, εν όνόματι της συνολικής κοινωνίας στην οποία ανήκουν, τί είναι συμφέρον γι' αυτήν ως ολότητα, και να επιβάλλουν κατά το δυνατό αυτή την ερμηνεία στην πράξη.

Στις ακόμην αδιαφοροποιήτες μικρές ομάδες τουτο ισχύει περίπου απολύτως: και όπως διαπιστώνεται από την ανθρωπολογική έρευνα, ή όμοφωνία επιβάλλεται εκεί τελικά σύμφωνα με διάφορες τελετουργικές διαδικασίες με τις όποιες επιτυγχάνεται ή εκκένωση των εντάσεων. Το πράγμα γίνεται, φυσικά, περισσότερο περίπλοκο όσο προχωρούμε σε πιο έντονες κοινωνικο-οικονομικές διαφοροποιήσεις, που συνοδεύονται από την υιοθέτηση θεσμικών προτύπων, τα όποια μπορούν να οδηγήσουν, με την επίσημη βία, και ως τον αποκλεισμό του μεγάλου πλήθους από κάθε ένεργητική συμμετοχή στις πολιτικές διαδικασίες.

Με τις παραπάνω διαπιστώσεις γίνεται φανερό ότι ή πολιτική υπάρχει και ενεργεί παντού, δηλαδή σε όλες τις κοινωνίες που έχουν υπερβεί το στάδιο της πρωταρχικής άγέλης. Υπάρχει και ενεργεί ως αναγκαίο σύνδρομο της μετατροπής του γένους των ανθρώπων σε έφενρητικό-ιστορικό είδος. Η πολιτική δέν θα υπήρχε αν έτίθετο απλώς για το άτομο και την κοινωνία ένα πρόβλημα απλής προσαρμογής στη φύση. Όμως, από τη στιγμή που ό άνθρωπος έφευρε την εργασία και το εργαλειό, προσαρμογή σημαίνει έφεξης γι' αυτόν συνεχής αναπροσαρμογή σε αενάως ανανεούμενα δομικά πρότυπα. Η βασική, ή αιώνια, ανεξάρτητα από τα όποιαδήποτε πολιτικά καθεστώςα αποστολή της πολιτικής είναι να καθορίσει τους όρους και τις διαδικασίες αυτής της αναπροσαρμογής.

Οί διαδικασίες αυτές δυσχεραίνονται, είναι αλήθεια, από τη στιγμή που ή πολιτική προσλαμβάνει τον έντονα ανταγωνιστικό χαρακτήρα που τροφοδοτούν οί ταξικές αντιθέσεις και ή κομματική πάλη. Το ίδιο της πολιτικής είναι ώστόσο ότι μετατρέπει αυτές τις αντιθέσεις από απλώς οικονομικές ή κοινωνικές σε πολιτικές. Το γεγονός ότι ή πάλη διεξάγεται από υπεύθυνα πολιτικά κόμματα και όργανώσεις σημαίνει ότι οί αντιθέσεις των τάξεων ή των κοινωνικών κατηγοριών εντάσσονται στις δεδομένες πολιτικές διαδικασίες. Κι αυτό είναι ένα αναμφισβήτητο βήμα προόδου, αν αναλογισθεί κανείς ότι οί ταξικές ιδίως αντιθέσεις προσλαμβάνουν ή τείνουν να προσλάβουν χαρακτήρα πολεμικών πράξεων.

Όλα αυτά τα στοιχεία και έμπειρίες μās βοηθούν να κατανοήσουμε ότι εκείνο που απέκალεσα πολιτική άμφισβήτηση δέν ένχει άρνητική, αλλά θετική και δημιουργική έννοια και σημασία. Τα πράγματα συσκοτίζονται, βέβαια, όταν ό πολιτικός διάλογος,

ὅπως δυστυχῶς τοῦτο συμβαίνει συχνά στή Χώρα μας, διαμοιράζεται ανάμεσα στή συνθηματολογία καί τήν ἀπολογητική, καί ὅταν ἡ ἀπουσία γνησίας πολιτικῆς σάτιρας δέν ἀφήνει τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου νά δείξουν ὅλη τήν πολύπλοκη δομή τους, σάν κράμα ἀπό ἐλαττώματα καί ἀρετές, ὅπως συμβαίνει μέ ὅλα τὰ ἀνθρώπινα. Ὁδηγούμεστε, ἔτσι, πολὺ εὐκόλα, σέ μία ἄρνηση ἢ σέ μία κατάφαση, συνεπῶς δέ σέ μία ἀντίληψη τῆς πολιτικῆς πού μᾶς φέρνει πολὺ κοντὰ στοῦ στενόκαρδο ἐκείνο ὀρισμὸ τῆς πολιτικῆς ὡς ριζικῆς ἀντιθέσεως ανάμεσα στον «φίλο» καί τὸν «ἐχθρό», ἀντίληψη ἐντελῶς παραπλανητική, ἐπειδὴ ἀκριβῶς διαστρέφει τὴν ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ διαλόγου καί τῆς πολιτικῆς ἀμφισβήτησεως.

Στὸ χώρο τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας ἡ πολιτικὴ διαγράφεται, ὥστόσο, ὡς μία στρατηγικὴ ἢ ὁποία ἀποκλείει κάθε δογματικὸ ἐκ τῶν προτέρων διαχωρισμὸ, τόσο στοῦ ἐπίπεδο τῶν προσώπων ὅσο καί σ' ἐκεῖνο τῶν πολιτικῶν στόχων. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τίς πολυάριθμες συνεργασίες, συμμαχίες, συνασπισμούς, ἀποστασίες, πού τελικά ὑπερνικοῦν τίς λίγο ἢ πολὺ ἐφήμερες παρατάξεις, κι ἀκόμη καί τίς ἰδεολογικά φορτισμένες ἀντιθέσεις ανάμεσα στήν ἀριστερὰ καί τὴ δεξιὰ, τοὺς προοδευτικούς καί τοὺς ὀπισθοδρομικοὺς, τοὺς ριζοσπάστες καί τοὺς συντηρητικούς. Ὅχι βέβαια πῶς ὅλες αὐτὲς οἱ διακρίσεις δέν ἐνέχουν σημασία, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ σημασία αὐτὴ εἶναι κάθε φορά χωρο-χρονικὰ προσδιορισμένη καί κλείνει μέσα τῆς ὅλους τοὺς διαφορισμοὺς πού ἀπορρέουν ἀπὸ τίς ἀνάγκες καί τίς ἐπιδιώξεις τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς στιγμῆς.

Στὴν πραγματικότητα, ὁ πολιτικὸς ἔχει νά ἀποφασίσει ἀνάμεσα σὲ ἀπροσδιόριστο ἀριθμὸ ἐπιλογῶν, πού πολλὲς ἀπὸ αὐτὲς εἶναι ὑποχρεωτικὲς γιὰ ὅλους. Παρὰ τίς φαινομενικὲς διαφωνίες ἢ ἀντιθέσεις, ἡ πολιτικὴ μπορεῖ νά εἶναι τότε ἐκεῖνο πού ἐνώνει ἀντὶ νά χωρίζει τοὺς ἀνθρώπους. Στίς δημοκρατικὲς, ἰδιαίτερα, κοινωνίες, ὅπως παρατηροῦσε πολὺ ὀρθὰ ὁ Kelsen, οἱ πολιτικοὶ ἀγῶνες – ὅσο παραμένουν πολιτικοὶ – δέν τερματίζονται συνήθως μέ μία νίκη ἢ μέ μία ἥττα ἀλλὰ μέ ἓνα συμβιβασμὸ. Σὲ ὅλες τίς περιπτώσεις, ὁ πολιτικὸς δέν ἔχει νά διαλέξει ἀνάμεσα στοῦ ἄσπρου καί τοῦ μαύρου. Ἡ λειτουργία τῆς πολιτικῆς ἐντάσσεται, ἀντιθέτως, στοῦ πλαίσιο τεμνομένων ἢ ἀμφισβητούμενων ἀληθειῶν, μέ ἀπώτερο σκοπὸ κάποιου εἶδους πραγματικὴ συμβίωση. Ὁ συγγραφέας τῶν Πολιτικῶν εἶχε δίκιο ὅταν ὑπογράμμισε ὅτι πραγματικὸς στόχος τῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ φιλία:

«τῆς τε γὰρ πολιτικῆς ἔργον εἶναι δοκεῖ μάλιστα ποιῆσαι φιλίαν, καί τὴν ἀρετὴν διὰ τοῦτο φάσιν εἶναι χρήσιμον· οὐ γὰρ ἐνδέχεται φίλους ἑαυτοῖς εἶναι τοὺς ἀδικουμένων ὑπ' ἀλλήλων» (Ἡθ. Εὐδ. ΗΙ 1234β 22-55).

Ἀμφισβήτηση, ἀγωνιστικὴ πάλη, συμβιβασμὸς ἢ ὁλοκλήρωση, ἰδοὺ λοιπόν, σὲ

ἄδρῆς γραμμές, ἡ πεμπτουσία τῆς πολιτικῆς διαδικασίας. Ὅλα ὅμως αὐτὰ μὲ ποιά ἠθολογικά κριτήρια καὶ πρὸς ποιά κατεύθυνση ἢ προσανατολισμό;

Τῇ συνείδησὶ μάς βαραίνουν, ἀκόμη σήμερα, οἱ ἰδέες καὶ ἀντιλήψεις πού ἐπεσώρευσε ὁ ἐπιστημονισμός καὶ ὁ οἰκονομισμός τοῦ περασμένου αἰῶνα. Ἐπιστέψαμε πολὺ εὐκόλα ὅτι τὸ τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος τὸ καθορίζει ἡ «κοινωνικὴ του συνείδηση», ὥς ἐὰν τὸ ἄτομο νὰ μὴ εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μία ἀριθμητικὴ μονάδα μιᾶς ὁμοειδοῦς σειρᾶς, χωρὶς προσωπικὴ πρωτοτυπία καὶ αὐτοδύναμη δημιουργικὴ ἰκανότητα. Καὶ τοῦτο μᾶς ὁδήγησε στὴν ἀντίληψη τῆς πολιτικῆς ὥς ἐπιφαινομένον ἐκ τῶν προτέρων καθορισμένων καὶ οἶονεὶ τυποποιημένων ἱστορικῶν διαδικασιῶν. Ἡ ἀταξία καὶ ἀρρυθμία πού βασιλεύει στὸν σύγχρονο κόσμος, θὰ ἀρκοῦσε καὶ μόνη γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴν ἀπλοϊκότητα αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων.

Ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου δὲν ξεκινᾷ, βεβαίως, ἀπὸ κάθε ἄτομο, ἀλλ' ὁ ἀληθινός, ὁ ἀντικειμενικός ἱστορικός κόσμος ἀποτελεῖ, στὸν καθρέπτη τῆς δημιουργικῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως, ἓνα ἀπέραντο ὕλικο πού προσφέρεται σ' αὐτὴν σὰν ἓνα πεδίο ἐλευθέρων ἐπιλογῶν. Λέγω ἐλευθέρων, ὅχι ἀπλῶς γιὰ νὰ ἐξάρω τὴν σημασία τοῦ ἀτόμου πού ἐπεσκίασεν ἓνας ἀπέραντος ὅσο καὶ στερημένος ἀπὸ κριτικὸ πνεῦμα κοινωνιολογισμός, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ πάντοτε ἐν ἐξελίξει κοινωνικὴ ζωὴ δὲν ἀποτελεῖ ἓνα σύνολο δεδομένων ἀλλὰ ἓνα σύνολο δυνατοτήτων, τῶν ὁποίων ἡ πραγματοποιήσις – πέρα ἀπὸ τὸν παράγοντα τοῦ τυχαίου – ἐξαρτᾶται κατὰ μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν ἐπινοητικότητα τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων.

Γιὰ τὸν πολιτικὸ ἡγέτη, εἶναι ἡ θέα αὐτῶν τῶν δυνατοτήτων, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν ἀντιστοίχων προβλημάτων καὶ ἀναγκῶν, πού προσδιορίζει τὰ προγράμματα καὶ τοὺς στόχους, καθὼς καὶ τὰ μέσα τῶν ἐπιβαλλομένων πράξεων καὶ ἐνεργειῶν. Μὴ ὄντας κατὰ κυριολεξίαν διαγνωστικὴ, ἀπλῶς, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον προγνωστικὴ καὶ προβλεπτικὴ, ἡ πολιτικὴ εἶναι πορεία πρὸς τὸ μέλλον μέσα ἀπὸ ἓνα συνεχῶς μεταβαλλόμενο παρόν· συμμετέχει, συνεπῶς, αὐτοδύναμα στὸ στρόβιλο τῆς δημιουργίας. Εἶναι πράξις καὶ ὅχι ἀπλή ἀπεικόνισις ἢ ἐπανάληψις.

Κάνοντάς ἅμεσα αἰσθητὴ τὴν ἰδέαν τοῦ σχεδιασμοῦ – διὰ μέσου ἰδίως τῶν οἰκονομικῶν προγραμμάτων, ἡ ἐποχὴ μάς ἔδειξε ὅτι ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος, ἀντὶ νὰ εἶναι μία ἀπλή μονάδα τυποποιημένων ἱστορικῶν σταδίων, εἶναι μία δύναμις πού διασπᾷ συνεχῶς τὸ φράγμα τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, ἀξιοποιώντας, ὅσο τοῦτο εἶναι ἐφικτό, τίς δυνατότητες πού προσφέρει τὸ παρόν. Καὶ οἱ δυνατότητες αὐτὲς αὐξάνουν ἀπεριόριστα ὅσο περισσότερο τὰ τεχνικὰ μέσα διανοίγουν καὶ νέους ὀρίζοντες γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ὁποιαδήποτε δραματισμῶν.

Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὑπὸ τὴν ἐποψὴ αὐτή, ὅτι στὴν κοινωνικοπολιτικὴ ὁρολογία τῆς ἐποχῆς μάς οἱ ὅροι «ἐπανάστασις» ἢ «μεταρρύθμισις» ἔχουν σχεδὸν ἐντελῶς

παραμερισθεῖ καὶ ἔχουν ἀντικατασταθεῖ, σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο, ἀπὸ τὸν ὄρο «ἀλλαγὴ», πὺν δὲν ὑποδηλώνει, ἀκριβῶς, καμμία θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ δέσμευση ἀπέναντι στοῦ παρελθόν. Ἡ ἐπανάσταση καὶ ἡ μεταρρύθμιση εἶναι διαδικασίες πὺν ἐκτυλίσσονται μέσα στοῦ χρόνο καὶ στὰ ὅρια δεδομένων χωρο-χρονικῶν διαστάσεων. Ἡ ἀλλαγὴ εἶναι ἓνα «ἐδῶ καὶ τώρα», μία ἄχρονη στὴν οὐσία βούληση ἑνὸς ἐντελῶς νέου, ἑνὸς «δραματισμοῦ» πὺν γίνεται κοινωνικὴ ἐμπειρία. Κάτω ἀπὸ αὐτὴν τὴν σκοπιὰ, ἡ ἐποχὴ μας παρουσιάζει κάποιες ὁμοιότητες ἢ ἀναλογίες μὲ τὸν κόσμο τῆς Ἀναγεννήσεως, ὁ ὁποῖος, διασπώντας τὰ δεσμὰ τῆς μεσαιωνικῆς θεοκρατίας ἀνεξήτησε τὴν ἐλευθερία του τόσο στὴν αὐστηρὴ γνῶση τῶν νόμων τῆς φύσεως ὅσο καὶ στοῦ προβάδισμα τῆς βουλευσιάρχιας στοῦ τομέα τῶν κοινωνικο-πολιτικῶν ἐπιλογῶν. Καὶ δὲν εἶναι περίεργο ὅτι, ὅπως καὶ τότε, οἱ μεγάλες κοινωνικὲς οὐτοπίες συνυπάρχουν ἢ διασταυρώνονται μὲ τὸ μακιαβελλικὸ ἰδεῶδες τῆς λαοπρόβλητης τυραννίας, μὲ τὴν εἰκόνα τῆς χαρισματικῆς ἡγεσίας, μὲ τὴν ἀναγωγὴ τοῦ Λαοῦ ἢ τοῦ πλῆθους σὲ πηγὴ ἀλλὰ καὶ σὲ μέσο τῆς ἐξουσίας. Ἡ ταυτόχρονη ἢ ἐναλλακτικὴ χρῆση ὀρθολογικῶν καὶ ἀνορθολογικῶν μέσων : πληροφορήσεως, διαλόγου, στατιστικῆς, ὑπολογισμοῦ, σχεδιασμοῦ, ἀλλὰ καὶ προπαγάνδας, συνθηματολογίας, ὑποβολῆς, ἀποκρύψεως ἢ διαστρεβλώσεως τῶν γεγονότων, δικαιολογημένη ἢ ὄχι ἀπὸ κάποια φανερὴ ἢ ἀπόκρυφη ἀνάγκη, εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς πολιτικῆς πράξεως αὐτῆς τῆς ἐποχῆς.

Θὰ ἦταν βεβαίως εὔκολο ἢ πολιτικὴ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ ὅλες τὶς τύψεις πὺν τὴν βαρύνουν, υἱοθετώντας τὸν ὀρισμὸ τοῦ Max Weber. Ὡς «τέχνη τοῦ δυνατοῦ»¹ δὲν θὰ μπορούσε, ἀσφαλῶς, νὰ κάνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖνο πὺν εἶναι σὲ θέση νὰ πράξει. Καὶ ἐκεῖνο πὺν εἶναι σὲ θέση νὰ πράξει προσδιορίζεται, ὅπως θὰ ἔλεγε μὲ τὴ σειρά του ὁ μεγάλος Φλωρεντῖνος, ἀπὸ τὴν Necessité – ἀπὸ τὴν ἀνάγκη – καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν Virtù – τὴν προσωπικὴ ἀρετὴ². Ποιὰ ὅμως μπορεῖ νὰ εἶναι ἢ «ἀνάγκη» σὲ ἓνα κόσμο πὺν οὐσιαστικὰ ἀγνοεῖ τὸ παρελθόν καὶ πὺν βλέπει τὸ μέλλον, «ἐδῶ καὶ τώρα», σὰν ἓνα αἰῶνιο παρόν;

Ὁ Maurice Merleau Ponty ἀποκαλοῦσε τὴν πολιτικὴ τοῦ καιροῦ μας «μοντέρνα τραγωδία»³. Θὰ προσέθετα ὅτι εἶναι μία τραγωδία πὺν, ἀντίθετα ἀπὸ τὴν κλα-

1. Max Weber, «Le sens de la neutralité axiologique», *Essais sur la Théorie de la Science*, γαλλ. μετ. J. Freund, Paris, Plon. 1965, σελ. 437.

2. Γιὰ τὸν Μακιαβέλλη βλ. τὸ βιβλίον μου *Εἰσαγωγὴ στὶς πολιτικὲς θεωρίες τῶν νεωτέρων χρόνων*, Α', Ἀθήνα, Παπαζήσης, 1979, σελ. 130 ἐπ.

3. Maurice Merleau Ponty, *Signes*, Paris, Gallimard, 1960, σελ. 11.

σική τραγωδία, ἀγνοεῖ τὴν ἐνότητα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ὅφειλω νὰ δώσω περισσότερες ἐπεξηγήσεις σ' αὐτοὺς τοὺς χαρακτηρισμούς.

Ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος, ὅπως εἶπαμε, γεννιέται, ἀναπτύσσεται, δραστηριοποιεῖται στοὺς κόλπους τῶν μικρῶν κοινωνιῶν τῆς πρωτοϊστορίας. Αὐτὰ συμβαίνουν – τὸ ὑπογραμμίζω – σὲ λίγο ἢ πολὺ προσδιορισμένα χωρικά ὅρια. Ὅταν οἱ κοινωνίες αὐτὲς διασπῶνται, διασταυρώνονται, ἐπεκτείνονται, ἐπεκτείνει καὶ ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος τὴ δράση του σὲ ὁλοένα εὐρύτερα πεδία: στὴν πόλη, στὸ ἐδαφικὸ κράτος, στὴν αὐτοκρατορία. Μὲ τὴ δημιουργία τῶν αὐτοκρατοριῶν ἡ ἐνότητα τοῦ πολιτικοῦ χώρου διευρύνεται καὶ γίνεται περισσότερο ἐλαστική. Τὰ συμφέροντα καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα γίνονται σιγά-σιγά παγκόσμια. Ὅμως, ἡ ἔννοια καὶ σημασία τοῦ πολιτικοῦ χώρου, ὥς ἐδῶ, δὲν μειώνεται οὔτε ἐξαφανίζεται. Ἀποκτᾷ ἀπλῶς νέες διαστάσεις πού ἔχουν ὡς συνέπεια νὰ τροποποιοῦν τοὺς κανόνες καὶ τὰ μέσα τῆς πολιτικῆς στρατηγικῆς, χωρὶς ὅμως νὰ μεταβάλλουν τὴν οὐσία τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς.

Ἡ μεγάλη μεταβολή, ἐκείνη πού συγκλονίζει ἐκ βάθρων τὴν πολιτική, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὅλες τὶς ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ, συμπίπτει μὲ μία νέα, οὐσιαστική καὶ καθολικὴ ἀναστάτωση τοῦ χωρο-χρονικοῦ πλαισίου, ἔπειτα ἀπὸ τὶς ραγδαῖες ἐξελίξεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς. Ἀληθινά· τόσο στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐξουσίας ὅσο καὶ σ' ἐκεῖνο τῶν πολιτικῶν μετόχων, ἀνεξάρτητα δὲ ἀπὸ τὴ μεγαλύτερη ἢ τὴ μικρότερη σημασία τοῦ τεχνοκρατικοῦ στοιχείου, ἔχει συντελεσθεῖ σήμερα μία πραγματικὴ ἐπανάσταση, συνεπεία ἀκριβῶς τῆς βαθύτατης μεταβολῆς πού ἐπῆλθε στὰ μέσα ἐπικοινωνίας καὶ ἐνημερώσεως.

Γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τὸ κάθε ἄτομο εἶναι σὲ θέση νὰ γνωρίζει τί συμβαίνει σὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο σημεῖο τῆς Οἰκουμένης τὴ στιγμή ἀκριβῶς πού διαδραματίζεται αὐτὸ τὸ συμβάν. Γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία ὁ χῶρος παύει νὰ εἶναι ἐπίπεδος καὶ γίνεται σφαιρικός, ἐνῶ ὁ χρόνος ἐκμηδενίζεται ταυτόχρονα μέσα σ' ἓνα ἀενάως ἀναζωογονούμενο παρὸν ἢ προβάλλεται μὲ τὴ φαντασία σὲ νέες, ἐντελῶς προοπτικές, διαστάσεις καὶ σημασίες. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀπείρου – ἀλλὰ καὶ τῆς σχετικότητας –, ὑπεισέρχεται στοὺς κανόνες μετρήσεως καὶ σταθμίσεως, παρεισάγοντας τὴν ἀβεβαιότητα καὶ τὴν ἀπροσδιοριστία ἐκεῖ πού οἱ πρακτικὲς ρυθμίσεις τῆς ζωῆς εὗρισκαν σταθερὰ ἐρείσματα στὴν τοπικὰ καὶ χρονικὰ προσδιορισμένη παράδοση ἢ τὴν ἰδεολογία. Τὰ ἐρτζιανὰ κύματα, οἱ τηλεοπτικὲς εἰκόνες καὶ τὰ ραντάρ μεταφέρουν ἀπὸ στιγμή σὲ στιγμή τὸ ἀπλὸ ἄτομο-πολίτη, ὅπως καὶ τοὺς φορεῖς τῆς ἐξουσίας, σὲ ἓνα χῶρο πού δὲν εἶναι ποτὲ ὁ ἴδιος καὶ σὲ ἓνα διαρκῶς μεταβαλλόμενο παρὸν. Ὁλοκληρώνονται ἔτσι καὶ μεγεθύνονται οἱ συνέπειες πού ἔχουν ἤδη ἐπέλθει λόγῳ μερικοτέρων ἐξελίξεων τῆς τεχνικῆς στὶς δομὲς καὶ τὴ λειτουργία τῶν ἱστορικὰ διαμορφωμένων κοινωνιῶν.

Ἀποκομμένη λίγο-πολύ ἀπὸ τὴ φύση καὶ ἀπὸ τοὺς παραδοσιακοὺς ρυθμοὺς τῆς τοπικῆς ζωῆς, τῶν συνηθειῶν μέσα σὲ ομάδες, κοινωνικὲς κατηγορίες καὶ τάξεις, ἡ προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου εἴτε πρόκειται γιὰ τοὺς κυβερνῶντες, εἴτε πρόκειται γιὰ τοὺς κυβερνωμένους, διχάζεται ἀναγκαστικὰ ἀνάμεσα σὲ δύο διαφορετικὲς ὑποστάσεις: τὴ συνολικὴ κοινωνία μέσα στὴν ὁποία ζεῖ καὶ τὴν οἰκουμενικὴ κοινότητα ποὺ διαγράφουν γύρω του ἡ οἰκονομία καὶ τὸ ἐπικοινωνιακὸ σύστημα. Ἡ βαθύτερη οὐσία τῆς πολιτικῆς ἀναταράσσεται στὸ ἐπίκεντρο τῶν ἤδη πολὺ λεπτῶν καὶ περιπλόκων μηχανισμῶν τῆς: τῆ λειτουργία τοῦ γενικοῦ συμφέροντος ὡς ρυθμιστικῆς ἐννοίας τῆς ἐν γένει πολιτικῆς πράξεως.

Εἶναι πράγματι, δύσκολο νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς σήμερα ποῦ τοποθετεῖται τὸ γενικὸ συμφέρον μιᾶς ὁποιασδήποτε πολιτικῆς κοινωνίας, ὅταν τὰ μερικὰ συμφέροντα γίνονται δυσδιάκριτα ἢ καὶ ἐξαφανίζονται ἐντελῶς μέσα στὴ ρευστότητα τῶν κοινωνικῶν δομῶν ἢ ὅταν ἡ ἱκανοποίησή τους στὰ μέτρα τοῦ συνολικοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ γεγονότα, συμβάντα ἢ κέντρα ἀποφάσεων ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἐλεγχθοῦν στὸ σύνολό τους ἢ δὲν μποροῦν νὰ ἐλεγχθοῦν καθόλου ἀπὸ τοὺς χειριστὲς τῆς ὁποιασδήποτε μεγάλῃς ἢ μικρῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς.

Ὁ πολιτικὸς τοῦ ὁμωνύμου Διαλόγου, ὅφειλε κατὰ τὸν Πλάτωνα νὰ ἔχει ταυτόχρονα ἐστραμμένο τὸ βλέμμα πρὸς τὸν πολικὸ ἀστέρα καὶ τὶς ὑφάλους, δηλαδὴ τὸ γενικὸ ὅσο καὶ τὰ ἐπὶ μέρους συμφέροντα. Ὅμως, στὸν πλατωνικὸν Διάλογο, καθὼς καὶ στὴ μέχρι σήμερα πορεία τῆς ἀνθρωπότητας, τὸ πολικὸ ἀστέρι διέγραφε καθαρὰ τὴν τροχιά του μέσα στὸ συγκεκριμένο χῶρο καὶ χρόνο. Καὶ μπορούσε ἔτσι νὰ χρησιμεύει, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγιση, ὡς πηδάλιο τῆς πολιτικῆς. Ἀλλ' ὅταν ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος ταυτίζονται καὶ συμπιέζονται μέσα στὴν ἐκρηκτικὴ δύναμη ἐνὸς ἀενάως μεταβαλλομένου παρόντος, ὅταν ὁ πολιτικὸς γνωρίζει καλά, ὅτι κατὰ τὴ γοργὴ ἐναλλαγὴ τοῦ παγκοσμίου συμβάντος ἡ πρακτικὴ σοφία τοῦ Ἐκκλησιαστῆ: καιρὸς καὶ χρόνος ὑπὸ τὸν Οὐρανόν... ἔχει ἐκμηδενιστεῖ ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση καὶ τὴν ἀδημονία τῆς ἀμεσότητας, ὅταν δὲν βλέπει ἄλλο ἀπὸ τὶς συμπληγάδες καὶ τὶς ὑφάλους, τὸ σύνθημα *hic ei nunc* – ἐδῶ καὶ τώρα – ἔρχεται νὰ συμπυκνώσει τὴν ἀγωνία τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς· τὴν παγκόσμια ἀγωνία ποὺ ἀναβλύζει ἀπὸ τὸ χάος μέσα στὸ ὁποῖο ἔχουν κατακυλίσσει οἱ κοσμικὲς ἀρμονίες τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, τῆς παραδόσεως, τοῦ τοπικοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς προσωπικῆς ἀνδραγαθίας.

Ὅταν μάλιστα σκέπτεται κανεὶς, ὅτι τὸ παγκόσμιο συμβάν παίρνει τὶς διαστάσεις μιᾶς ἐνδεχομένης καθολικῆς πυρηνικῆς καταστροφῆς, τὸ πολικὸ ἀστέρι, τὸ ἰδανικὸ ἐνὸς κοινοῦ πολιτικοῦ συμφέροντος ἢ ἀγαθοῦ τείνει κι αὐτὸ νὰ ἐξαφανιστεῖ μέσα στὴ δίνη τῶν τεχνολογικῶν μεταβολισμῶν. Ἡ ἀνθρώπινη θέληση καὶ ἐλευθερία, σφιχτὰ ἀγκαλιασμένη μὲ τὴν ἀνθρώπινη γνώση, καὶ ἀνταλλάσσοντας τὸν Πήγασο καὶ τὶς

Μοῦσες μὲ τὸ ἀχαλίνωτο ἄρμα τῆς πληροφορικῆς καὶ τῆς προβλεπτικῆς, ἀντιμετωπίζει πιά ὡς πρωταρχικὸ ἔργο, ἐδῶ καὶ τώρα, ὄχι τῇ ζωῇ ὡς φυσιολογικῇ, αὐθόρμητῃ καὶ ἀέναῃ δημιουργία, ἀλλὰ τῇ ζωῇ ὡς πάλῃ κατὰ τοῦ ἀπροσώπου, ἀχρόνου καὶ ὁμαδικοῦ θανάτου.

Διερωτᾶται κανεὶς ἂν δὲν ἔχουμε πιά εἰσέλθει σὲ μία νέα, ἀνθρώπινῃ αὐτῇ τῇ φορὰ φάση τῶν κοσμολογικῶν ἐξελίξεων καὶ μεταβολῶν, πού μᾶς τοποθετεῖ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ ἐκεῖνο τῶν ἀνθρώπων τοῦ «σιδηροῦ γένους», τῶν ἀνθρώπων πού, κατὰ τῇ μυθολογία, χωρὶς ἱστορία καὶ χωρὶς πολιτικὴ διάσταση, ἀρματωμένοι κατὰ τῇ γέννηση τους καὶ προικισμένοι μὲ καταστροφικὴ μανία ἀλληλοεξοντώνονται τὴν ἴδια στιγμή πού ἔρχονται στὸ φῶς ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς Μητέρας Γῆς.

Ὅλες αὐτὲς οἱ διαπιστώσεις καθιστοῦν, φυσικά, τὸν πολιτικὸ σχεδιασμό, τόσο σὲ ἐθνικὸ ὅσο καὶ σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο, ἰδιαίτερος δυσχερὴ καὶ πάντοτε προβληματικό. Περισσότερο παρὰ ἄλλοτε, ὁ πολιτικὸς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἔχει ἐστραμμένο ταυτόχρονα τὸ βλέμμα καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸ καὶ πρὸς τὴς ὑφάλους.

Πῶς θὰ μπορέσει λοιπόν, ὑπ' αὐτὲς τὴς συνθῆκες, νὰ ἀνταποκριθεῖ καλύτερα στὴν ἀποστολὴ του;

Ἡ σύγχρονῃ Πολιτικῇ Ἐπιστῆμῃ ἔχει βεβαίως κάνει σοβαρὰ βήματα στὸ πεδίο τῆς τεκμηριώσεως, τῶν ποσοτικῶν μετρήσεων τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς συμπεριφορᾶς, τῆς πολιτικῆς ἀναλύσεως, τῆς συγκριτικῆς πολιτικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ κοινωνιολογίας. Ἡ ἐπιστῆμῃ τῆς πολιτικῆς εἶναι σήμερὰ ἓνα δεδομένο καὶ μπορεῖ νὰ βοηθήσει τοὺς πολιτικοὺς στὸ δύσκολο ἔργο τους. Θὰ ἦταν ὅμως πλάνη νὰ νομισθεῖ ὅτι ὁδηγούμεστε ἔτσι σὲ μία αὐστηρὴ ἐπιστημονικοποίηση τῆς πολιτικῆς. Ἡ πολιτικὴ θεωρία δὲν πρόκειται νὰ ὑποκατασταθεῖ στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ, ὅπως ἡ φιλολογικὴ ἐπιστῆμῃ δὲν ἀντικατέστησε τὸ δράμα καὶ τὴν τραγωδία. Ὅσονδήποτε καὶ ἂν, μὲ τῇ βοήθεια τῆς ἐπιστῆμης, τελειοποιοῦνται οἱ πολιτικὲς διαδικασίες, οἱ πολιτικὲς ἀποφάσεις θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ διαμορφώνονται στὸ εὐρύτερο ὑπαρξιακὸ-συγκινησιακὸ πλαίσιο τῶν πολιτικῶν ζυμώσεων, πού γίνονται σήμερὰ πιὸ πολὺπλοκες μὲ τῇ ρευστότητα πού χαρακτηρίζει ἐφεξῆς τὴν ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ χώρου.

Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι οἱ πολιτικὲς ἀποφάσεις γίνονται ἀναγκαστικὰ παράλογες. Ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξη, πάντως, ὅτι θὰ ἔχει διευκρινισθεῖ στὴ σκέψη ὅλων καὶ ἰδιαίτερα τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας ἡ οὐσία τῆς πολιτικῆς καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ πολιτικοῦ.

Ὅπως ἐλέχθη σὲ προηγούμενο τμῆμα αὐτῆς τῆς ὁμιλίας, τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀπλῶς ζῶον κοινωνικὸν ἀλλὰ ζῶον πολιτικὸν ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι, ἀντὶ νὰ αἰσθάνεται καὶ νὰ σκέπτεται μόνο, εἶναι ἐπίσης ἱκανὸς νὰ ρυθμίζει τὴν κοινωνικὴ

συμπεριφορά του βάσει ἠθικῶν, αἰσθητικῶν καὶ δικαιοκρατικῶν κριτηρίων καὶ ἀρχῶν. Στὸ σημεῖο αὐτό, ἡ ἀριστοτελικὴ σκέψη δὲν ἔχει ξεπεραστεῖ οὔτε κατὰ ἓνα ἰῶτα :

«ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τῷ δηλοῦν ἐστὶ τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερόν ὥστε καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδίκον. Τοῦτο γὰρ πρὸς τὰλλα ζῶα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἰσθησιν ἔχειν· ἡ δὲ τούτων κοινωνία ποιεῖ οἰκίαν καὶ πόλιν» (Πολ., Α2, 1253a 9-12).

Τὸ ἄτομο ποὺ ἀμφισβητεῖ καὶ ἀνοίγει ἔτσι τὸν πολιτικὸν διάλογον, δὲν εἶναι τὸ οποιοδήποτε ζῶον ποὺ κοινωνικοποιεῖται σύμφωνα μὲ τοὺς αὐτοματικοὺς νόμους τῆς βιολογίας. Ἡ πολιτικὴ ὁλοκλήρωση προϋποθέτει τὸ ἄτομον ὡς διαλογιζόμενη ἠθικὴ προσωπικότητα, τὸ ἄτομον συνεπῶς ποὺ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ προσαρμόζεται στὰ ἀενάως ἀναθεωρούμενα καὶ ἀνακατασκευαζόμενα δομικὰ πρότυπα μὲ πυξίδα, ὅπως λέγει ἀκόμη ὁ Σταγειρίτης, τὴν ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης.

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἓνα ἔνστικτο, ἓνας ἀπλὸς *appetitus societatis*, ὅπως εἶχεν ὑποθέσει ἡ ἐμπνεόμενη ἀπὸ τὸν μεταφυσικὸ ὕλισμό πολιτικὴ ἐπιστήμη τοῦ 17ου αἰῶνα, ἐκεῖνο ποὺ θεμελιώνει καὶ συντηρεῖ τίς πολιτικὲς κοινωνίες, ἀλλ' οὔτε καὶ ἓνας διαβολικὸς μηχανισμὸς ἐκμεταλλεύσεως καὶ καταπιέσεως, ὅπως ὑπεστηρίχθη ἀπὸ τὸν 19ον αἰῶνα καὶ ἐφεξῆς· εἶναι ἓνας πολὺπλοκος μηχανισμὸς ἀντινομικῶν συναισθημάτων καὶ ἀλληλεξαρτήσεων, μία πάντοτε ὑπολανθάνουσα συνείδηση τῶν δεσμῶν τοῦ ἀτομικοῦ ἐγὼ μὲ τὸ ἐγὼ τῶν ἄλλων ποὺ θέτει σὲ κίνηση, ὑποβαστάζει καὶ ἀνανεώνει τὴν ροὴ τῶν πολιτικῶν διαδικασιῶν καὶ τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων, οποιοδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ βάρος τῶν ἱστορικῶν ἀποκλίσεων ἢ διαστροφῶν, ὅπως εἶναι ἡ συγκέντρωση τοῦ πλούτου ἢ τῆς ἐξουσίας σὲ χέρια ὀλίγων, ἡ τεχνολογικὴ βία, οἱ ἀχαλίνωτοι ἐξοπλισμοί, καὶ τόσα ἄλλα.

Οὐσιώδης, ὅπωςδήποτε, προϋπόθεση τῆς πολιτικῆς ὡς ἰδιαίτερης κοινωνικῆς λειτουργίας εἶναι, ὅπως τὸ ἀποδεικνύουν ἑπτὰ χιλιάδες ἔτη ἱστοικοῦ βίου, ἀκριβῶς, ἡ ἀναγνώριση καὶ ὁ σεβασμὸς τοῦ πλουραλισμοῦ τῶν συμφερόντων τῶν ὁμάδων, τῶν ὁργανώσεων καὶ τῶν κοινωνικῶν κατηγοριῶν. Ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἰδίως ἡ ἀναγνώριση καὶ ὁ σεβασμὸς τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἠθικῆς προσωπικότητας προικισμένης μὲ δημιουργικότητα καὶ πρωτοτυπία.

Λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος, ὅπως τὸ ὑπεγράμμισε πολὺ ὀρθὰ ὁ Marx τῶν Παρισινῶν Χειρογράφων, ἐπιζεῖ καὶ μέσα καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὸν πολίτη. Καὶ ἂν ἡ πολιτικοποίησις τοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρξε μᾶλλον ἓνα ἀγαθόν, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἰδιαίτερων χαρακτήρων τῆς φύσεώς του ποὺ ἀνέφερα προηγουμένως, ἡ πανπολιτικοποίησις ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς μία ὀπισθοδρόμησις, ἐπειδὴ ἀκριβῶς, συνθλίβοντας τὴν ἀτομικὴ πρωτοτυπία, ἐπαναφέρει τὸν ἄνθρωπον στὸ ἐπίπεδον τῆς πρωταρχικῆς ἀγέλης. Στὴν πράξιν, ἡ πανπολιτικοποίησις ἔχει ὡς ἐπακόλουθον τὸν ὁλοκληρωτισμὸν τῆς ἐξουσίας, ποὺ

δὲν διαφέρει σὲ τίποτε ἀπὸ τὸν ὁλοκληρωτισμὸ τοῦ πλούτου. Ἡ ἀποστολὴ τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν πολιτικῶν διαγράφεται μέσα σ' αὐτὰ τὰ ὅρια.

Πόσοι ὅμως εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἐπιτυγχάνουν στὴν τόσο λεπτὴ αὐτὴ ἀποστολή;

Στοὺς ὠκεανοὺς τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, τὰ ναυάγια εἶναι ἀσφαλῶς πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ πλοῖα ποὺ ἀκόμη ταξιδεύουν. Καὶ οἱ ἱστορικοὶ χάρτες ἀλλάζουν τόσο συχνὰ καὶ σχῆμα καὶ χρῶμα, ὥστε νὰ ἀναρωτιέται κανεὶς, πολλὰς φορές, ἂν τὸ ἀντικείμενο τῆς πολιτικῆς δὲν εἶναι μᾶλλον ἓνα ἀπὸ τὰ ἀπατηλὰ ἐκεῖνα ὁράματα τῆς ἐρήμου ποὺ παραπλανοῦν τὸν ταξιδιώτη τίς θερμὲς ὥρες τοῦ καλοκαιριοῦ. Τὸ ἐρώτημα γίνεται πιὸ ἐπιτακτικὸ καὶ ἀγωνιώδες ὅταν ἀντιμετωπίζει κανεὶς τὴν πολυπλοκότητα καὶ τὴ ρευστότητα τοῦ πολιτικοῦ συμβάντος στὸν τεχνολογικὸ κόσμον τῆς σημερινῆς ἐποχῆς.

Δὲν ὑπάρχει, νομίζω, ἄλλος τρόπος γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ὅλων αὐτῶν τῶν δυσχερειῶν ἀπὸ τὴν ὀρθὴ ἀγωγὴ τοῦ πολίτη καί, παράλληλα, τὴν πλήρη καὶ ἀντικειμενικὴ πληροφόρηση. Γιὰ νὰ ἀναφέρω ἀκόμα μιὰ φορὰ τὸν Ἀριστοτέλη, «ἡ τῶν δημιουργῶν ἀσέλγεια» ὑπῆρξε καὶ εἶναι ὁ περισσότερος ἐπικίνδυνος ἐχθρὸς τῆς δημοκρατίας, ὅπως ἡ κολακεία εἶναι ἡ θανάσιμη ἀρρώστια τῆς τυραννίας. Κατ' ἀντίστροφο λόγο, ὁ φωτισμὸς ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴ λαϊκὴ φρόνηση καὶ σοφία, εἶναι ὁ καλύτερος ὁδηγὸς καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴν πολιτικὴ ἡγεσία. Ὑπὸ τὴν προϋπόθεση, φυσικά, ὅτι τὰ δημόσια καὶ τὰ ἰδιωτικὰ μέσα ἐνημερώσεως, ὑπακούοντας στὴν ἀρχὴ τῆς ἀδέσμευτης καὶ ἀντικειμενικῆς πληροφορήσεως, θὰ κάνουν δυνατὴ τὴ λειτουργίαν τῆς πολιτικῆς ὡς ἀμφισβητήσεως καὶ εἰρηνικοῦ διαλόγου, μὲ ὑπέρτατο στόχον ὅχι τὴν ἐχθρὰ ἀλλὰ τὴ φιλίαν.

Τοῦτο ὅμως σημαίνει, ἐπίσης, ὅτι σὲ μιὰ δημοκρατία οἱ εὐθύνες τῶν κυβερνωμένων δὲν εἶναι μικρότερες ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν κυβερνώντων.

Κυρίες καὶ Κύριοι, σχεδιάζοντας, στὴ σημερινὴ ὁμιλία μου, μιὰ δυνατὴ ἀπολογία τῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στοὺς πολυπληθεῖς ἀντιπάλους της, δὲν μπόρεσα ἢ δὲν θέλησα νὰ παρασιωπήσω τίς σοβαρὲς ἐλλείψεις καὶ ἀδυναμίες της. Ἀντὶ νὰ ἐκφωνήσω τὸν πανηγυρικὸ της, ἐπρωτίμῃς νὰ υπογραμμίσω τίς δυσκολίες ποὺ συναντᾷ καὶ τίς ἀντινομίες ποὺ τὴν βαραίνουν.

Παρ' ὅλα αὐτά, ὅταν ζεῖ κανεὶς, ὅπως ὅλοι ἐμεῖς, σὲ μιὰ Χώρα ὅπου οἱ πολιτικὲς κοινωνίες ἔχουν κατορθώσει νὰ ἐπιβιώσουν, διὰ μέσου ἀνυπολογίστων περιπετειῶν, σὲ μῆκος τριῶν καὶ πλέον χιλιετηρίδων, καὶ δὲν ἄλλαξαν ταυτότητα παρὰ μόνο γιὰ νὰ ἐπιζήσουν καὶ πάλι ὡς ἐλεύθερες καὶ δημοκρατικὲς κοινωνίες, αἰσθάνεται νὰ πληρώνεται ἀπὸ κάποιο αἶσθημα αἰσιοδοξίας.

Ἄν καὶ ἐξακολουθῶ νὰ πιστεύω ὅτι ὅλες οἱ πολιτικὲς τερματίζονται, ὡς λίγο ἢ

πολὺ ἐφήμερες στιγμὲς στὴ διαλεκτικὴ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἱστορίας, εἶμαι ἐξ ἴσου βέβαιος ὅτι θὰ ὑπάρξουν καὶ στὸ μέλλον ἀρκετοὶ «φρόνιμοι», στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας ἀλλὰ καὶ τοῦ Λαοῦ, ποὺ τὸ ἔργο τους θὰ ἀφήνει ὥς κατάλοιπο – μερίδιο ζωῆς στὴν ἀνήλεη φθορὰ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀλλαγῆς – τὴν ἀπαράμιλλη αὐτὴ ταυτότητα τοῦ Ἑθνους καὶ τοῦ Λαοῦ.

Ἡ ἀπολογία τῆς πολιτικῆς μπορεῖ νὰ τερματισθεῖ μ' αὐτὴ τὴν εὐχὴ καὶ μ' αὐτὴ τὴν ἐλπίδα.